

origin. The article is devoted to etymological analysis of the hydronyms. It is studied foreign (Turkic) influence on the region's names. Based on the analysis of phonetic and word-formation structure it is concluded about Turkic origin of hydronym Luhan. It is also investigated the process of formation of oikonym Luhansk.

Key words: toponym, hydronym, oikonym, ergonym, Luhan, Luhansk.

Стаття надійшла до редакції 06. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

Л. І. Шутова (Луганськ)

УДК 811.161.2'374+929 Грінченко

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФЕМІНАТИВІВ
У „СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ” Б. ГРІНЧЕНКА**

*Ви споглядаєте зірку з двох причин:
тому, що вона блищить, і тому, що вона
недосяжна.*

*Але поруч із вами – блиск більш
ніжний і таємниця більш глибока – жінка.*

В. Гюго

Одним з найвагоміших ключових концептів української культури, які становлять основу національного світобачення, є концепт „жінка”. Українська лінгвістика засвідчує появу наукових розвідок, присвячених різним аспектам його дослідження (О. Бондаренко, О. Кісь, Я. Пузиренко, Л. Ставицька, Т. Сукаленко та ін.).

Зацікавленість сучасних лінгвістів проблемами відображення в мові основних складників національної концептосфери й відсутність цілісного дослідження культурологічного концепту „жінка” зумовили актуальність подібних праць. За словами Л. Ставицької, вигнання людського з меж сучасної лінгвістичної парадигми „робить лінгвістику ... нецікавою для системи гуманітарних знань і для соціуму в цілому, коли рядовий член соціуму поняття не має, як його мова репрезентує його ж глибинну людську сутність, себто яким він є у мові” [Ставицька 2003: 58 – 59]. Аналіз способів репрезентації названого концепту в лексикографічних працях, зокрема в словнику за редакцією Б. Грінченка, відображає уявлення носіїв української лінгвокультури кінця XIX – початку XX ст. про жінку.

Метою нашої статті є виявлення й систематизація номінацій жінки в українській мові (на матеріалі словника української мови, упорядкованого Борисом Грінченком). Об'єкт аналізу – концепт жінка в українській лексикографії. Предметом дослідження стали засоби репрезентації концепту „жінка” у „Словнику української мови” за

редакцією Б. Грінченка. Жіночі номінації становлять розгалужену систему найменувань жінки за різними ознаками. Зібраний нами матеріал дозволяє виділити кілька лексико-семантичних груп.

1. Назви жінок за належністю до статі й віку. Відповідно до прямих номінацій осіб жіночої статі за їхніми віковими ознаками фіксуємо такі лексеми: *дзьопа, дівка, дівчина, челядина, панна* ‘дівчина’; *бабка, білоголова, невістка, жінка, жона, челядина* ‘жінка’; *баба, бабиця* ‘стара жінка’. Привертає увагу субстантивованій прикметник *білоголова*. Лексема має давню історію. Уживана вона в „Короткому описі Сіркових діянь” від 1618 р.⁷: *І не тільки не може тут бути спокусна білоголова, але й думка про теє нелюба, не плине й розмова*. Цей фемінатив сягає доби козацтва. За свідченням історичних документів, козаків у походах супроводжували жінки, серед яких були „білоголови” – дружини козацької старшини та заможних козаків.

2. Назви жінок за спорідненістю та свояцтвом. Лексеми цієї ЛСГ відбивають систему відносин між членами однієї родини, різних родин та іншими членами соціуму: *мати, родителька, рождениця, породженниця* ‘мати’; *челядина* ‘доросла дочка’; *баба, бабуся* ‘мати батька або матері’; *сестра, сестриця, сестричка*, ‘сестра’; *сестрінча* ‘маленька сестра’, *племенниця; небога, небірка, небожа, небожати, синовия* ‘племінниця, дочка брата’; *сестриниця, сестрінка, сестрична* ‘дочка сестри’; *стрийна* ‘батькова сестра’ та ін. Сюди ж відносимо назви осіб, некровно споріднених: *підбічниця, жона* (зм. *жонухна*), *дружба, жінка* ‘дружина’. Тут виокремлюємо жартівливу назву дружини (часто невінчаної, яку видають за сестру) – ад’ективно-номінативну сполуку *бокова сестра*.

3. Лексико-семантичну групу „Назви жінок за місцем проживання, національністю” представлено номінаціями жінок за назвами країн, територій: *цесарка, австріячка, австріячка* ‘австрійка’; *таліянка, тальянка* ‘італійка’; *агарянка* ‘турчанка’; *ломачка* ‘українка з Угорщини’; *канапка, русинка, московка* ‘росіянка’ та ін. Характерною особливістю слів цієї групи є те, що деякі з них мають фонетико-правописну та морфологічну варіантність. Найпоширенішим типом фонетико-орфографічної варіантності жіночих найменувань є заміни голосних звуків, здебільшого в кореневих морфемах: *австріячка* – *австріячка*; *азиятка* – *азіятка*; *таліянка* – *тальянка*; *волошка* – *валашка*.

4. ЛСГ „Назви жінок за соціальним станом” складають лексеми на позначення ступеня заможності, соціального стану української жінки в тогочасному суспільстві: *баба, злидарька, харпачка, бідниця, неборачка, небі(о)жка, просточка, жебращка* ‘бідна жінка’; *шляхтянка* ‘дворянка’, *багачка, дідичка* ‘поміщиця’.

⁷ Цей рукопис невідомого автора II половини XVII ст. винайшов Ю. Міцик, а переклад здійснив В. Шевчук. Польська Академія наук зберігає твір у бібліотечі (м. Краков), шифр № 1275, а. 90–94.

5. ЛСГ „Назви жінок за фізичними характеристиками (станом)”. Розгалужені синонімічні ряди номінацій ознак жінки дозволяють визначити, які з них відігравали важливу роль в оцінці жінки. Так, домінантними для оцінки жіночої зовнішності були краса й охайність: *хупавка, хупавочка, чепурка, чепуруха, чепурушка, чепурушечка* ‘вродлива’, ‘охайна, нарядна’. Некрасива жінка також мала свої назви: *шкорба* ‘стара, зморщена жінка’; *бридуля, шерпа* ‘потворна жінка’, *плюга* ‘некрасива, неприємна жінка’. Більшість таких назв – моносемантичні. Полісемантичні ж назви вступають у синонімічні відношення всіма значеннями або одним із значень. Так, лексема *чепуруха* має значення ‘красива’ і ‘охайна’; *білуха* – ‘з білим обличчям’ і ‘з білим волоссям’; *хупавка* – ‘охайна’ і ‘красива’.

6. ЛСГ „Назви жінок за характером, поведінкою”. Домінантними позитивними рисами жінки є працьовитість: *кукібниця (кукібничка), рукодійниця, рукодільниця, семидільниця*; ласкавість (*медунка*), веселість (*веселуха*), жартівливість (*гарцівниця*), співчутливість (*жалібниця*), дбайливість *дбаха, дбачка*; жвавність (*моторуха*). Значно більше номінацій ознак, які лежать в основі засудження дій жінки, її характеру й поведінки. Це невдячність (*невдячниця*), можливість когось образити, заподіяти зло (*обидниця, напасниця, напрасниця, лиходільниця, капосниця, злодійка, злобителька, злодіячка*), вкрасти щось (*злодійка*), брехливість (*брехачка, звідниця, обманниця*), непрацьовитість (*капарниця, неробітниця, лайдачка, лінка, білоручка, дармоїжниця, полежака, розварня, гультайка, посидільниця*), жорстокість (*азиятка, азиячка*), легковажність (*фіцька, верхоглядка*).

7. ЛСГ „Назви жінок за виконуваними діями”. Це найбільш розгалужена лексико-семантична група найменувань жінки, які поділяємо на мікрогрупи за різними ознаками (це стереотипи, що визначають специфіку гендерної диференціації праці): *байниця* ‘робить з тіста весільний хліб’; *олійниця* ‘виготовляє і продає олію’; *ліпашка* ‘щось робить із тіста’; *ковбасниця* ‘робить ковбасу’; *кашоварка, кашоварниця* ‘варить кашу’; *таляпалка* ‘працює з рідиною (маже кімнату, білить, фарбує, мие)’; *грубниця* ‘топить піч’; *митниця* ‘прачка, судомийка’; *метільниця (метільничка), вимітальниця* ‘мете в хаті’; *шарувальниця* ‘яка мотижить’; *пасинкувальниця* ‘яка пасинкує’; *браля, бральниця* ‘яка збирає коноплі’. Найявність найбільшої кількості лексем представленої групи свідчить про значущість поведінки жінки в господарчій побутовій сфері й акумулює уявлення про роль жінки в тогочасній культурі.

8. ЛСГ „Назви жінок за комунікативними ознаками” складають такі лексеми: *талалайка, балясниця, говоруха, лепетуха, дзьоха* ‘полюбляє теревенити’; *жартівниця* ‘яка жартує’; *флявора* ‘непристоїно висловлює думки’; *голоправда* ‘правдива’; *звадниця, клеветуха, колотуха* ‘полюбляє сваритися’; *дорадниця* ‘дає поради’; *вигадниця* ‘полюбляє щось вигадувати’. Словник Б. Грінченка містить дієслова на позначення процесу говоріння жінки, що застосовують і для позначення звуків, які

видають тварини: *розсокотатися* (у словнику: „гл. О курахъ и женщинахъ: раскричатся, расшумѣться”) [СГ IV: 59]; *жабоніти* („гл. разговаривать, перешептываться тихо и невнятно, подобно неопредѣленному шуму, производимому иногда лягушками (безъ громкаго кваканья). Говорится преимущественно о женщинахъ”) [СГ I: 469 – 470]. Як бачимо, відбувається метафоричне перенесення ознаки тварини на людину з метою реалізації оцінної конотації.

9. ЛСГ „Назви жінок за стосунками з людьми”. І. Кон зазначає, що в більшості суспільств чоловіків сприймають й описують у статусно-рольових категоріях (за їхнім суспільним станом, родом занять, соціальними досягненнями), а жінок – майже виключно стосовно відносин із чоловіками (зокрема, як їхніх сестер, дружин, матерів); крім того, в описах жінок підкреслюють не соціальні, а природні якості – їхню плодовитість, сексуальність, материнські якості, риси зовнішності, темпераменту, характеру [Кон 2003]. Це відбито в лексемах означеної лексико-семантичної групи: *моргуха* ‘кокетка’; *подала* ‘заміжня жінка, яка люб’язно розмовляє з хлопцями’; *гониця* ‘пристрасна жінка’. *Дримба, гультяйка, торба (торбонька, торбочка, торбешка), шкура барабанська* – синонімічний ряд на позначення жінки легкої поведінки. Жінка, яка віддається комусь за гроші, має такі назви: *запроданка, повія, повійниця, ростіпаха, рострибуха, шмондя, перелюбниця, гоструха, халява, льоха, блудниця, мандрьоха, хльорка, диптанка, бендюжна, фрейда, шкура (шкурка, шкурочка), паплюга, гукля*. Ознаки жінки за характером її стосунків із чоловіками представлено метафоризованими іменниками на позначення предметів, які набувають переносного значення. Так, жінок легкої поведінки називали *дримба* (це слово ще має значення „український щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюються ротовою порожниною того, хто грає”); *гониця* („корова під час тічки”).

10. ЛСГ „Назви жінок за функцією під час виконання певних звичаїв”. Цю невелику за обсягом група представлено лексемами *присваха* ‘жінка, яка супроводжує разом зі старшою дружкою наречену в той час, як остання ходить і скликає сусідів на сватання’; *понеділкува жінка* ‘жінка, яка дотримується звичаю понеділкування’; *досвітчана мати* ‘жінка, у дім якої збираються досвітки’; *купайло, купало* ‘під час святкування, при обряді гадання роздає квіти’ та ін.

Отже, концепт „жінка” є проекцією стереотипних уявлень, що склалися про жінку в українській культурі. Лексикографічне дослідження гендера свідчить про цінність такого емпіричного репрезентативного матеріалу для виявлення національно-культурної специфіки гендерно маркованої лексики.

Література

Кон 2003 – Кон И. С. Ребенок и общество / Кон И. С. – М. : Академия, 2003. – 336 с.; **СГ** – Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1958 – 1959. – Т. 1 – 4; **Ставицька 2003** –

Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії (10 – 30 рр. ХХ ст.) / Л. О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.

Шутова Л. І. Лексико-семантична структура фемінативів у „Словнику української мови” Б. Грінченка

Статтю присвячено аналізу семантичної структури концепту „жінка” як одного з базових концептів української культури. Матеріалом було обрано номінації жінок, зібрані шляхом вибірки зі „Словника української мови” за редакцією Бориса Грінченка. Обрані лексеми розгруповані за лексико-семантичним критерієм, що допомагає точніше показати структуру концепту й говорити про функцію лексикографічного матеріалу представляти особливості менталітету народу, його життєвих настанов і цінностей.

Ключові слова: концепт, концептосфера, лексико-семантична група, фемінативи.

Шутова Л. И. Лексико-семантическая структура феминативов в „Словаре украинского языка” Б. Гринченко

Статья посвящена анализу семантической структуры концепта „женщина” как одного из базовых концептов украинской культуры. Материалом послужили номинации женщин, собранные путем выборки из „Словаря украинского языка” под редакцией Бориса Гринченко. Выбранные лексемы разгруппированы по лексико-семантическому критерию, что помогает точнее представить структуру концепта и говорить о функции лексикографического материала отображать особенности менталитета народа, его жизненных установок и ценностей.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, лексико-семантическая группа, феминативы.

Shutova L. I. Lexico-semantic Structure of Feminatives in „Dictionary of Ukrainian Language” by B. Grynchenko

The article deals with the analysis of the semantic structure of the concept “woman” as one of the basic concepts of the Ukrainian culture. The nominations of women collected by sampling from “The Dictionary of the Ukrainian Language” edited by Borys Grynchenko served the material of the research. The selected lexemes were grouped into lexico-semantic units which helped to represent the structure of the concept in details and made it possible to speak about the function of the lexicographic material to reflect the peculiarities of the mentality of the people, their life attitudes and values.

Key words: concept, concept-sphere, lexico-semantic grouping, feminatives.

Стаття надійшла до редакції 15. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц.